

UOT 911.2

R.A.Əliyeva
Bakı Dövlət Universiteti
ramile-eliyeva@mail.ru

QANIX-ƏYRİÇAY VADİSİ VƏ ONA BİTİŞİK ALÇAQ DAĞLIĞI TƏBİİ LANDŞAFTLARININ TRANSFORMASIYASININ KOSMOLANDŞAFT METODLARLA TƏDQIQI

Açar sözlər: *kosmolandsaft, aqrolandsaft, aqroiirriqasiya, antropogen komplekslər, antropogenləşmə əmsalı, kosmik şəkillər, deşifrləmə, landsaft*

Qanix-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığı landsaftlarının insanların təsiri ilə transformasiyasının və onun yaratdığı ekoloji fəsadların tədqiq edilməsi çox böyük elmi və metodiki əhəmiyyətə malikdir. Bu problem bu günə qədər demək olar ki, əsaslı şəkildə tədqiq edilməmişdir. Ona görə də təqdim olunan məqalə müasirliyi, elmiliyi və aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Məqalədə ilk dəfə olaraq Qanix-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığın müxtəlif mənimsənilmə dərəcəsinə malik landsaftlarının torpaq tiplərinin aqroekoloji göstəriciləri tərəfimizdən qoyulmuş 20 kəsim əsasında sistemli öyrənilmişdir. Aparılmış laborator analiz nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, müasir landsaftlar çoxəsrlik suvarma nəticəsində kəskin struktur dəyişikliyinə məruz qalmışdır. Təbii komplekslər müxtəlif məhsuldarlıq dərəcəsinə malik antropogen modifikasiyalar və aqrolandsaftlarla əvəz olunmuşdur. Məqalədə qeyd olunan landsaft tipləri və onların torpaq tiplərinin məhsuldarlığı, ekoloji potensialı, mənimsənilmə səviyyəsi təhlil edilmiş və hər bir meydana qaynaqda mövcud olan landsaftların ekoloji-coğrafi xüsusiyyətləri qiymətləndirilmişdir.

Р.А.Алиева

КОСМОЛАНДШАФТНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИРОДНЫХ ЛАНДШАФТОВ ГАНЫХ-АГРИЧАЙСКОЙ ДОЛИНЫ И ПРИЛЕГАЮЩИХ НИЗМЕННОСТЕЙ

Ключевые слова: *космический ландшафт, агроландшафт, агроирригация, антропогенные комплексы, антропогенный коэффициент, космические снимки, расшифровка, ландшафт*

Изучение антропогенной трансформации долины Ганых-Агричай и прилегающих равнинных ландшафтов и экологических последствий, которые это создает, имеет большое научное и методологическое значение. На сегодняшний день эта проблема изучена недостаточно. Поэтому представленная статья привлекает внимание своей современностью, научностью и актуальностью. Впервые в статье на основе 20 разрезов систематически изучены агроэкологические показатели типов почв ландшафтов Ганых-Агричайской долины и прилегающих низменностей с разной степенью развития. В результате

лабораторных исследований установлено, что современные ландшафты претерпели кардинальные структурные изменения в результате многовекового орошения. На смену природным комплексам пришли антропогенные модификации и агроландшафты с разной продуктивностью. В статье проанализированы типы ландшафтов и их типы почв, продуктивность, экологический потенциал, уровень развития и дана оценка эколого-географических особенностей существующих ландшафтов на каждом участке.

R.A.Aliyeva

COSMOLAND LANDSCAPE STUDY OF THE TRANSFORMATION OF THE NATURAL LANDSCAPES OF THE GANIKH-AYRICHAY VALLEY AND ADHERING TO THE LOWLANDS

Keywords: *space landscape, agricultural landscape, agriirrigation, anthropogenic complexes, anthropogenic coefficient, space images, decoding, landscape*

The study of the anthropogenic transformation of the Ganikh-Ayrichay valley and the adjacent plain landscapes and ecological consequences, which it creates, has great scientific and methodological significance. Today, this problem has been studied incompletely. Therefore, the presented article attracts attention to its modernity, scientificity and relevance. For the first time in the article on the basis of 20 cuttings systematically studied agroecological indicators of soil types of the Ganikh-Ayrichay valley and the lowlands with different levels of development. As a result of laboratory studies, it was established that modern landscapes have undergone cardinal structural changes in the results of multi-century cultivation. Anthropogenic modifications and agro-landscapes with different productivity came to replace the natural complexes. The article analyzes the types of landscapes and their types of soil, productivity, ecological potential, level of development and wise assessment of ecological and geographical features of existing landscapes in each area.

Aktuellıq

Respublikamızın müasir landşaftlarının, onların transformasiyasının və məhsuldarlığının tədqiq edilməsində B.Ə.Budaqovun, A.A.Mikayılovun [6], M.A.Müseıbovun [7], Q.Ş.Məmmədovun [5], E.K.Əlizadənin, M.C.İsmayılovun, Y.Ə.Qəribovun, M.İ.Yunusovun, E.Ş.Məmmədbəyovun, S.Y.Quliyevanın, İ.Y.Kuçınskayanın və s. mütəxəsislərin xidmətləri böyükdür. Müasir dövrdə təbii landşaftların insanların təsiri altında transformasiyasının təhlil edilməsi çox böyük elmi və nəzəri əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan torpaqların fiziki və kimyəvi xüsusiyyətlərinin elmi təhlillər əsasında laborator şəraitində öyrənilməsi ilə müasir landşaftların qiymətləndirilməsi xüsusi diqqətə malikdir. İşin əsasını müxtəlif dövrlərdə çəkilmiş kosmik şəkillərin deşifrənməsi, landşaftların müasir ekocoğrafi və struktur funksional

xüsusiyyətləri qiymətləndirilir.

Qanix-Əyriçay vadisinin və ona bitişik alçaq dağlığın müxtəlif inkişaf mərhələlərində olan təbii-antropogen landşaftlarında torpaqların torpaq tiplərinin aqro-ekoloji göstəriciləri 20 kəsimdə və 120 torpaq nümunəsində təhlil edilərək landşaftların formalaşma və inkişafının əsas təmaülləri müəyyənləşdirilmişdir. Təbii komplekslərin və antropogen modifikasiyaların məhsuldarlıq dərəcəsi, mənimsənilmə səviyyəsi və etalon şəklində seçilmiş meydançaların müasir landşaftlarının ekoloji-coğrafi xüsusiyyətləri, onların antropogenləşmə dərəcələri konkret faktlar əsasında sistemli şəkildə təhlil edilmişdir.

Kosmolaşma metodları ilə kəskin kontrastlı dağətəyi, alçaq dağlıq və dağarası çökəkliklərin təbii landşaftlarının Qanix-Əyriçay vadisi timsalında xüsusi elmi ardıcılıqla təhlili region üçün bir sıra mühüm qanunauyğunluqların aşkar edilməsinə imkan verir. Xüsusilə müəyyən zaman həddlərində təbii landşaftların antropogen transformasiyasının əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, landşaftların antropogenləşmə dərəcəsinin və aqrolaşma landşaftların məkan-zaman həddlərində paylanması, eyni zamanda, landşaftların təsərrüfat potensialının və ekoloji tarazlığının qorunmasına real zəmin yaradır.

Təhlil

Kosmik şəkillərin deşifrənməsi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Talaçay, Kürmükçay, Kişçay, Şinçay, Türyançay və digər iri çayların gətirmə konuslarında konusarası düzənliklərdə aqrolaşma kəskin parçalanma ($2,5-5 \text{ km/km}^2$) və xırdaşəbəkəli strukturları ilə fərqlənir. Maili düzənliklərin əlverişli meliorativ şəraitə malik, məhsuldar boz-qəhvəyi, düzən-meşə-qəhvəyi, boz-çəmən torpaqlarında taxıl, tərəvəz, meyvə bağları iri areallı, zəif parçalanmış konturları ilə diqqəti cəlb edir.

Qanix-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığı təbii landşaftlarının struktur-funksional xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi regionun təbii potensialının düzgün qiymətləndirilməsində, müxtəlif ekoloji və təsərrüfat problemlərinin həllində böyük rol oynayır.

Aparığımız tədqiqatlarla regionda suvarmanın intensivliyindən və tarixindən asılı olaraq, qonur-qəhvəyi, qəhvəyi-meşə, karbonatlı-qəhvəyi-meşə, düzən-meşə-çəmən və s. torpaqlarının üst qatlarında qalınlığı 0,5–1,0 m-ə çatan aqroirriqasiya horizontu yaranır. Qədimdən suvarılan Vəndam, Nic, Kərimli və s. kəndlərdə və onların ətrafındakı ərazilərdən axan kanal və arxların kənarlarında mikroqalxmalar, paleobasdırılmış torpaqlar əmələ gəlir [2].

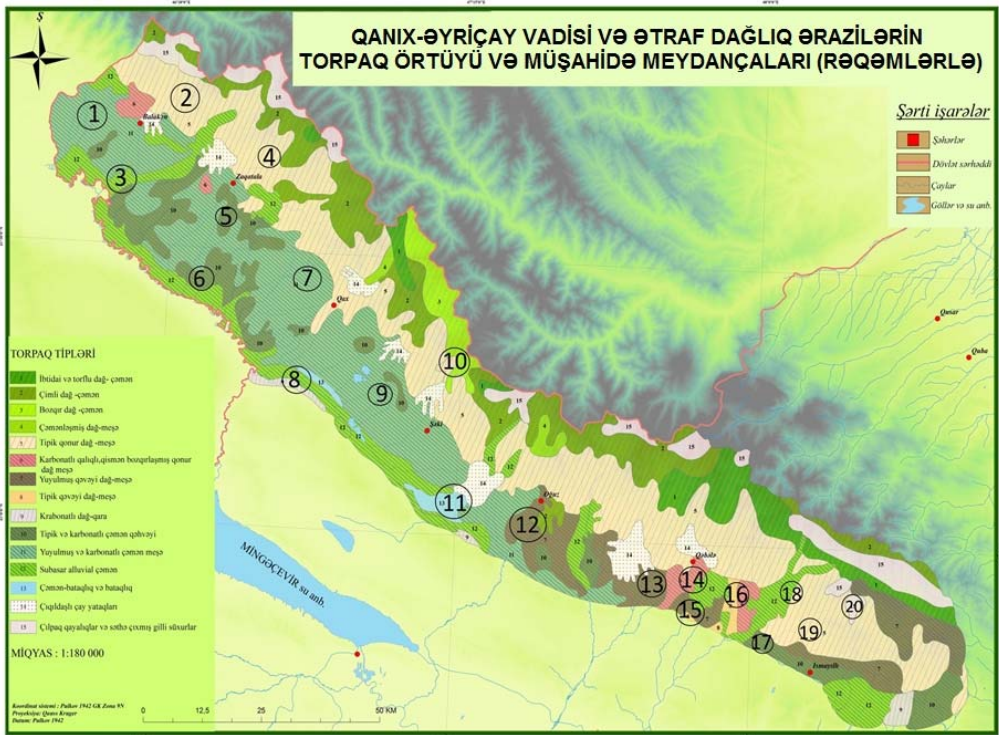
Qanix-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığı aqro-komplekslərinin müasir inkişafını və onun funksional xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdən ötrü regionun müxtəlif dəyişilmə dərəcəsinə malik komplekslərdən torpaq nümunələri götürülmüş, ümumi azot, ümumi fosfor, humus, udulmuş əsaslar və s. göstəricilər təhlil edilmişdir.

Qanıx-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığın müxtəlif mənimsənilmə dərəcəsinə malik landşaftlarının torpaq tiplərinin agro-ekoloji göstəriciləri

Kəsimlərin sıra sayı	Dərinlik (sm)	Qranulometrik tərkib %		Humus %-lə	Ümumi azot %-lə	Ümumi fosfor %-lə	Udulmuş əsasların cəmi mg-ekv	pH Suspensiyasında
		<0,001	<0,01					
Dağlıq zonanın torpaqları								
Dağ-çəmən-bozqır torpaqları								
1	0-11	21,52	67,20	3,86	0,29	0,18	13,78	6,8
	11-36	24,96	38,68	3,23	0,14	0,16	14,18	7,1
	36-64	28,96	54,48	1,74	0,08	0,05	15,03	7,3
	64-95	28,24	57,04	1,62	-	-	21,42	8,0
2	0-21	26,80	64,96	3,56	0,18	0,15	24,49	7,3
	21-49	36,40	53,68	1,85	0,06	0,07	26,77	7,6
	49-88	23,28	30,88	0,87	0,04	0,03	45,71	8,1
	88-104	17,20	53,36	0,76	-	-	44,38	8,3
3	0-25	26,72	36,72	5,59	0,20	0,19	28,63	7,3
	25-55	35,80	46,83	4,54	0,16	0,13	22,68	8,0
	55-80	33,66	70,30	2,11	0,09	-	22,39	7,9
	80-110	31,60	83,63	1,37	-	-	26,53	8,2
Meşə altından çıxmış yuyulmuş dağ-qəhvəyi torpaqlar								
4	0-24	19,28	54,60	4,90	0,41	0,38	21,68	6,9
	24-41	23,60	48,80	4,73	0,35	0,25	30,51	6,8
	41-52	29,60	50,60	2,82	0,19	0,12	25,84	7,1
	52-68	16,64	61,68	1,85	0,05	0,06	27,41	7,0
	68-87	28,68	48,72	1,63	T.olm	T.olm	25,11	7,2
	87-104	31,04	60,72	1,15	-	-	27,56	7,3
	104-131	29,52	59,20	T.olm	-	-	T.olm	7,4
	131-155	37,32	63,88	-	-	-	-	7,1
5	0-8	20,72	49,56	3,19	0,17	0,15	22,20	6,9
	8-24	17,40	49,24	2,24	0,13	0,09	28,50	7,0
	24-49	17,60	48,64	1,93	0,11	0,07	26,45	7,0
	49-75	10,24	42,84	0,97	T.olm	T.olm	21,18	7,0
6	0-21	18,0	58,00	5,90	0,37	0,27	32,83	7,0
	21-60	13,20	61,20	2,61	0,17	0,18	30,04	7,1
	60-85	14,80	73,20	1,55	0,10	T.olm	24,53	7,3
	85-115	12,20	56,45	0,96	-	-	T.olm	7,4
7	0-29	18,00	34,40	3,77	0,18	0,17	20,96	6,8
	29-46	20,80	46,40	2,82	0,14	0,15	21,08	6,9
	46-60	21,60	37,60	1,17	0,07	0,04	21,68	7,0
	60-85	20,80	34,60	1,17	T.olm	T.olm	24,70	7,2
	85-115	3,00	62,00	0,87	-	-	26,54	7,0
8	0-17	28,40	58,80	5,34	0,31	0,29	23,74	6,9
	17-50	23,60	54,00	3,56	0,25	0,18	20,11	7,0
	50-67	18,40	52,40	1,14	0,10	0,07	23,76	7,1
	67-98	19,75	63,16	0,96	T.olm	T.olm	25,06	7,1

Müəyyən edilmişdir ki, bütün torpaq kəsimlərində humusun, əsas qida elementlərinin, o cümlədən azotun miqdarı bütün torpaq profiliboyu dərinlik üzrə tədricən dəyişilir. Hətta qədimdən suvarılan torpaqların əksəriyyətində 80-90 sm dərinlikdə belə humusun miqdarı 1,5–1,8%-ə çatır (Cədvəl 1).

Humusun və qida elementlərinin dərinlik üzrə qeyd edilən şəkildə artması torpaqların qədim zamanlardan mütəmadi şəkildə becərilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, yeni mənimsənilən və suvarılan torpaqlardan fərqli olaraq qədimdən suvarılan və becərilən torpaqlarda şaquli profil üzrə genetik qatlar aydın şəkildə diqqəti cəlb etmir. Hətta humus qatı bəzi hallarda 0,5–0,6 m-ə çatır. Humusun və torpağa məhsuldarlıq verən digər elementlərin şaquli profilboyu transformasiyasının pozulması təbii rejimin bütün ekocoğrafi xüsusiyyətlərini əsaslı şəkildə dəyişdirir. Bizim müəyyən etdiyimiz 20 ekoloji müşahidə məntəqəsinin hər biri tək-cə yerləşdiyi landşaftla, mütləq hündürlüklə deyil, eyni zamanda, dəyişilmə dərəcəsinə görə də bir-birindən fərqlənən ekoloji monitoring məntəqələrdir (Şəkil 1).



Şəkil 1. Qanix-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığı təbii landşaftlarında seçilmiş ekoloji müşahidə meydançaları

Landşaftların transformasiyasını, tarazlı inkişafını, ekoloji dayanıqlığını müəyyən etmək üçün tədqiq olunan regionda bir-birindən dəyişilmə dərəcəsinə və məhsuldarlığına görə fərqlənən 20 müşahidə meydançası seçilmişdir. Hər bir

meydançada torpaq kəsimləri qoymaqla onların ekocoğrafi xüsusiyyətləri və məhsuldarlığı öyrənilmişdir. Kəsimlər yuyulmuş, qaratorpağa bənzər dağ-çəmən torpaqlarda, dağ-çəmən-bozqır torpaqlarda, yuyulmuş, çəmənləşmiş qonur-dağ-meşə torpaqlarda, meşə altından çıxmış yuyulmuş dağ-qəhvəyi torpaqlarda qoyulmuşdur. Hər bir torpaq kəsimlərindən dərinlik üzrə götürülən torpaq nümunələrinin qranometrik tərkibi, humusun miqdarı, torpaqda olan qida elementləri (azotun və fosforun ümumi miqdarı), udulmuş əsasların, pH suspensiyası və s. laborator şəraitdə analiz edilmişdir (Cədvəl 1).

Müşahidə meydançalarında dəyişilmə dərəcəsinə görə də landsaft vahidləri bir-birindən fərqlənir. Seçilmiş meydançalardan 1, 3, 6, 8, 11, 12, 13, 15, 17 saylıları kəskin dəyişilmiş, əsaslı transformasiya olunmuş düzən-meşə-çəmən, allüvial-çəmən, çəmən-meşə torpaqlarında qoyulmuşdur. Analiz nəticələrində müəyyən edilmişdir ki, bu torpaqların əksəriyyətinin üst qatlarında humusun ümumi miqdarı 0–80 sm-lik profildə demək olar ki, dəyişilmir (8–4%). Lakin gətirmə konuslarının və konusarası düzənliklərin müxtəlif dərəcədə dəyişilmiş komplekslərində torpağın mexaniki tərkibində kəskin dəyişikliklər müşahidə edilir. Burada qoyulmuş kəsimlərdə (5, 7, 9, 10, 14, 16) formalaşan allüvial-çəmən, karbonatlı düzən-meşə-çəmən, yuxa qəhvəyi-meşə torpaqlarında humusun miqdarı 3,8–5% arasında, ümumi azotun miqdarı 0,28–0,18% arasında dəyişilir. Alçaq dağlığın və qismən orta dağlığın dağ-meşə-qəhvəyi torpaqlarının müxtəlif yarım tiplərində qoyduğumuz 2, 4, 18 və 20-ci kəsimlərdə torpaqların kəskin mənimsənilməsi və əsaslı dəyişilməsi müşahidə olunur. Belə ki, burada qoyduğumuz əksər torpaq kəsimlərində humusun və qida elementlərinin bütün profilboyu bərabər paylandığı müəyyən edilmişdir [1].

Tədqiqat rayonunda qoyduğumuz müşahidə meydançaları inzibati rayonlar üzrə də qeyri-bərabər paylanmışdır. Belə ki, daha çox torpaq kəsimləri Qəbələ, Şəki, Oğuz və Zaqatala rayonları ərazilərindədir.

Qanıx-Əyriçay və ona bitişik alçaq dağlığında əkinçiliyin inkişafı təbii landsaftların strukturunu, onların dayanıqlıq dərəcələrini əsaslı şəkildə dəyişdirir. Müxtəlif dərəcədə suvarılan və dəmyə əkinləri şəklində istifadə edilən komplekslər təkcə təbii landsaft tipləri üzrə deyil, eyni zamanda, inzibati-ərazi vahidləri üzrə də xeyli dəyişilir [3].

Tədqiq olunan regionun əkinçilik zonaları bütün inzibati rayonlarda geomorfoloji, torpaq-iqlim xüsusiyyətlərinə görə iki hissəyə – dağətəyi və düzənlik zonalarına ayrılır. Son illərin statistik məlumatlarının təhlili nəticəsində müəyyən etmişik ki, regionun Balakən, Qax, Zaqatala, Şəki, Oğuz, Qəbələ rayonlarının 50–60%-dən artıq əraziləri dağlıq zonada yerləşməsinə baxmayaraq, həmin rayonların aqrolandsaftlarının 70%-i, yəni 120 min hektardan artığı dağarası Qanıx-Əyriçay maili düzənliyinin, 30%-i isə dağətəyi düzənliklərin və alçaq dağlığının payına düşür.

Aqrolandsaftların regional fərqlərinin təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir

ki, Qanıx-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığın bütün rayonlarında aqrolandşaftlar məhsuldarlığına, təbii potensialına, mənimsənilmə dərəcəsinə və s. görə bir-birindən fərqlənən müxtəlif modifikasiyalara ayrılır. Tədqiq olunan regionda təsərrüfat funksiyasından asılı olaraq, aqrolandşaftların suvarılan və dəmyə əkin, bağ-plantasiya, seliteb, seliteb-bağ, biçənək və otlaq tipləri ayrılmışdır.

Çoxsaylı statistik materialların və kosmik informasiyaların təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, regionun antropogen komplekslər içərisində suvarılan əkin sahələri və onun yaratdığı müxtəlif aqroirriqasiya landşaft vahidləri böyük üstünlüyü ilə fərqlənir. Regionun kənd təsərrüfatı əkinlərinin sahəvi strukturunun təhlili ilə müəyyən edilmişdir ki, tədqiqat obyektində böyük üstünlüyü ilə seçilən müasir aqroirriqasiya landşaftlarının təsərrüfat strukturunda əsas yeri taxıl əkinləri (50%-dən çox), bağ plantasiyalar (25%-dən çox), tərəvəz və bostan bitkiləri, kartof, silosluq qarğıdalı, yonca, yem bitkiləri (15%) və digər əkinlər tutur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, regionun kənd təsərrüfatı əkinlərinin strukturunda əsaslı kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri də müşahidə edilir. Belə ki, son illərdə Qanıx-Əyriçay vadisi və ona bitişik dağətəyi ərazilərin aqrolandşaftlarının strukturunda baş verən ən mühüm keyfiyyət dəyişikliyi taxıl və çoxillik əkinlərin sahələrinin artmasıdır. Taxıl əkinləri qismən də çoxillik əkinlər başlıca olaraq tərəvəz, bostan əkinlərinin və xırda areallı yem bitkilərinin əkin sahələrini təmsil edən aqroirriqasiya landşaftları ilə əvəz olunmuşdur.

Kosmik şəkillərdən alınan informasiyaların təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, regionun əksər aqrolandşaftları və onların sərhədləri düz həndəsi fiqurlar şəklində müxtəlif şəbəkəli strukturlarla təsvir edilir. Suvarma kanallarının və arxların sıx şəbəkə yaratdığı qədimdən suvarılan aqrokomplekslərdə ərazinin morfogenetik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, landşaftların təsvirində ləkəli, xətti, zolaqlı, ləkəli, xırda nöqtəli strukturlar diqqəti cəlb edir [4]. Dağətəyi maili düzənliklərdə formalaşan iri sahəvi strukturlu aqrokomplekslər Qanıx-Əyriçay vadisinə doğru getdikcə aqrolandşaftların nisbətən xırda şəbəkəli, zolaqlı, xətti strukturları ilə əvəz olunur, lakin vadinin yastı, zəif meyilli hamar düzənliklərində tədricən iriareallı, nisbətən yekcins şəbəkəli komplekslər formalaşır.

Qanıx-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığın müasir landşaftlarının suvarılmasına, təsərrüfat strukturuna, mənimsənilmə dərəcəsinə, təbii məhsuldarlığına, meliorativ xüsusiyyətlərinə və s. görə bir-birindən fərqlənən aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

1. Mailli, dalğalı-təpəli, azmeyilli, yastı düzənliklərin zəif yuyulmuş karbonatlı, meşə altından çıxmış qəhvəyi torpaqlarında bağ-plantasiya, seliteb komplekslər və müxtəlif funksiyalı əkin sahələri (taxıl, tərəvəz, tütün, yem və s.). İri bağların fonunda tək-tək səpələnmiş yaşayış məntəqələri xüsusi kompleks kimi diqqəti cəlb edir. Bunların antropogenləşmə əmsalı 0,8-dən çoxdur.

2. Təpəli, təpəli-tirəli, müxtəlif dərəcədə parçalanmış (1,5–2,5 km/km²), yastı və mailli düzənliklərin qəhvəyi-meşə, qəhvəyi-meşə-çəmən torpaqlarında

iriareallı bağ və plantasiyalar. Bu komplekslərin tipik, karbonatlı, yuyulmuş qəhvəyi torpaqlarındakı fındıq, qoz, şabalıd, alma və s. bağların sahəsi 30,4 min ha, iriareallı seliteb-bağ komplekslərin sahəsi isə 10 min hektardan çoxdur. Antropogenləşmə əmsalı 0,7–0,8 arasında dəyişir.

3. Zəif parçalanmış ($0,5-1,5 \text{ km/km}^2$), yastı, mailli düzənliklərin meşə altından çıxmış dağ-qəhvəyi və dağ boz-qəhvəyi torpaqlarında müxtəlif funksiyalı əkin, qismən də bağ-plantasiya kompleksləri. Onların yayıldığı ərazilər 20 min hektara yaxındır. Seliteb komplekslərin strukturunda bağlar və plantasiyalar aparıcı yeri tutur. Maili düzənliklər zəif su təchizatına malik ərazilərini əhatə edir. Təbii komplekslərin meliorativ cəhətdən əlverişsiz olması, zəif təbii potensialı onların məhsuldarlığına çox ciddi təsirlər göstərir. Antropogenləşmə əmsalı 0,6–7 arasında dəyişir.

Tədqiq etdiyimiz regionda təbii-antropogen landşaftlarının strukturunda aqroirriqasiya landşaftlarının payı 35% (24 min ha), bağ-plantasiya komplekslərin payı 25% (17 min ha), seliteb-bağ, müxtəlif yaşayış kompleksləri, otlaq-biçənək və örüş 25% (62 min ha) təşkil edir. Göründüyü kimi, zəif antropogenləşmiş landşaftların payı çox azdır. Zəif mənimsənilmiş komplekslər çay dərələrini, gətirmə konuslarını, parçalanmış, yuyulmuş yamacları əhatə edir.

Qanıx-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığın müasir landşaftlarının transformasiya xüsusiyyətlərinin tədqiqi nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, tədqiqat obyektinin müasir təbii landşaftları kəskin antropogenləşmişdir. Əksər təbii komplekslərin antropogenləşmə əmsalı 0,6–0,9-a yaxındır. Qanıx-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığında aqrolandşaftların bir neçə tipini ayırmaq olar.

1. Zəif parçalanmış, azmeyilli, hamar və yastı düzənliklərin boz-qəhvəyi, çəmən-qəhvəyi torpaqlarında tərəvəz və taxıl əkinlərindən, seliteb komplekslərdən ibarət aqroirriqasiya landşaftları;

2. Zəifmeyilli, zəif parçalanmış dalğalı, təpəli-tirəli, qabarıq konus düzənliklərinin çəmən-boz-qəhvəyi torpaqlarında iriareallı bağ, taxıl, tərəvəz, bostan və xırdaareallı taxıl bitkilərinin əkinləri;

3. Zəif parçalanmış, tirəli, təpəli gətirmə konusların, konusarası düzənliklərin çəmən qəhvəyi torpaqlarında formalaşan bağ-plantasiya, tərəvəz, bostan və taxıl bitkilərinin əkinləri;

4. Zəif parçalanmış dalğalı, təpəli allüvial və allüvial-prolüvial düzənliklərin suvarılan çəmən-qəhvəyi torpaqlarında aqroirriqasiya və seliteb-bağ kompleksləri. Antropogenləşmə əmsalı 0,9-dan çoxdur;

5. Çayların gətirmə konuslarının, qabarıq düzənliklərinin çəmən-qəhvəyi, çəmən-boz torpaqlarında otlaq-biçənək, seliteb, bağ və s. komplekslər. Əlverişli meliorativ şəraiti ilə fərqlənir;

6. Çökək düzənliklərin, çay dərələrinin subasar-çəmən, bataqlıq-çəmən torpaqlarında aqroirriqasiya, otlaq-çəmən, biçənək, seliteb komplekslər çox zəif antropogenləşməsi ilə fərqlənir. Bu kompleksin 70%-dən artıq ərazisi yararsız

olduğu üçün təsərrüfat istifadəsinə cəlb edilmir. Antropogenləşmə əmsalı 0,5-dən azdır.

7. Tirəli, tərəli, iri daş qalaqlarından ibarət gətirmə konusları, çökəkliklər üzərində subasar-çəmən torpaqlar, epizodik istifadə olunan otlaq-biçənəklər, yararsız ərazilər. Antropogenləşmə əmsalı 0,2-dən çox deyil.

Nəticə

1. Müasir landşaftlarının transformasiya xüsusiyyətlərinin kosmik metodlarla tədqiqi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ərazinin təbii-antropogen landşaft strukturunda aqroirriqasiya landşaftlarının payı 35% (24 min ha), bağ-plantasiya kompleksləri 25% (17 min ha), seliteb-bağ, müxtəlif yaşayış kompleksləri, örüş-otlaq və s. 25% (62 min ha) təşkil edir.

2. Müxtəlif illərdə çəkilmiş aerokosmik şəkillərin təhlili göstərir ki, Qanıx-Əyriçay vadisi və ona bitişik alçaq dağlığın torpaqlarında deqradasiya prosesi son illərdə daha da sürətlənmişdir. Bunun da səbəbi taxılçılıq, tərəvəzçilik və yem bitkiləri altında istifadə olunan torpaqlarda suvarmanın plansız və mal-qaranın düzgün otarılmamasıdır.

3. Sistemsiz və plansız antropogen təzyiq nəticəsində səth örtüyünün 70%-dən çoxu kəskin dəyişikliyə məruz qalmış, intensiv otarma, təbii potensialı nəzərə almadan kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlardan istifadə edilməsi, səhrələşmə və şorlaşma ocaqların yaranması, meşələrin kolluqlara çevrilməsi, son nəticədə ekoloji tarazlığın pozulması sistemli müşahidələrin və elmi tədqiqatların aparılması zərurətini yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev M.R., Cəfərov A.B. və b. Xırda təsərrüfat torpaqlarının öyrənilməsi, istifadəsi və bonitirovkasına dair metodik tövsiyələr. Bakı: Elm, 2000, 88 s.
2. Qəribov Y.Ə. Azərbaycan Respublikasının müasir landşaftlarının antropogen transformasiyası. Bakı: Mars Print, 2011, 298 s.
3. Qəribov Y.Ə. Azərbaycan Respublikasının təbii landşaftlarının optimallaşdırılması. Bakı: 2012, 215 s.
4. Qəribov Y.Ə., İsmayılova N.S. Cənub-Şərqi Qafqazın şimal-şərq yamacı aqroirriqasiya landşaftlarının formalaşmasında suvarmanın rolu // BDU xəbərləri, №3. Təbiət elmləri seriyası. Bakı: DU, 2007, s. 103-107.
5. Məmmədov Q.Ş. Azərbaycan torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilməsi. Bakı: Elm, 1998, 282 s.
6. Будагов Б.А., Микаилов А.А. Развитие и формирование ландшафтов Юго-Восточного Кавказа в связи с новейшей тектоникой. Баку:Элм,1985,176 с.
7. Муσειбов М.А. Ландшафты Азербайджанской Республики. Баку: БГУ, 2011, 138 с.

Redaksiyaya daxil olub 28.07.2021